

Артефактні книжкові видання у фондах бібліотеки Харківської Академії культури

Кушнарєнко Н. М.

Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.

– Харків: Майдан, 1998. – С. 165-170.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4–87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

- © Східний інститут українознавства імені Ковальських
- © Автор статті
- © Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництво
- © Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

Ad fontes!

Н.М.Кушнарєнко

АРТЕФАКТНІ КНИЖКОВІ ВИДАННЯ У ФОНДАХ БІБЛІОТЕКИ ХАРКІВСЬКОЇ АКАДЕМІЇ КУЛЬТУРИ

“А я кажу: узда кермує конєм і здєржує його,
правєдника жє – книги... Краса вояковї є зброя, а
кораблєві – вітрила, так і правєднику – книжнє
почитання.”

“Збірник Святослава”, 1076 р.

Поглиблений в останні роки в Україні інтерес до своєї історії, культури, традицій активізує бажання глибше й повніше усвідомити історичний шлях, підвести підсумки діяльності минулих поколінь, вивчити нагромаджений досвід, зробити його основою історичної спадкоємності, запорукою збереження культурної традиції та документної спадщини України.

Цього вимагає і 70-літній ювілей Харківської державної Академії культури (ХДАК) – найстарішого вузу культури України, фундатора бібліотечної і культурологічної освіти, засновника вітчизняної наукової школи з книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства, провідні фахівці якого започаткували й оригінально розробляють як загальні, так і окремі напрями книжкової та бібліотечної науки.

Історії ХДАК присвячено чимало публікацій. Однак при всій своїй ґрунтовності, ці матеріали не дають достатніх відомостей про бібліотеку Академії, яка має достатню комп’ютерну базу, документні фонди, бібліографічні бази даних, унікальну колекцію артефактних книжкових видань.

Існують різні способи ознайомлення читачів і широкої бібліотечної громадськості зі складом книжкових зібрань. Це і путівники з розділу стародрукованих і рідкісних книг, і альбоми репродукцій найбільш цінних видань, і наукові каталоги, і огляди збережених в бібліотеці колекцій.

В даній статті вперше робиться спроба розкрити та оцінити склад стародрукованих, рідкісних і цінних книг з фондів бібліотеки ХДАК за період від

1595 по 1923 рр. (з часу виходу найдавнішої книги, що зберігається у фонді бібліотеки, до початку постійної державної реєстрації книжкової продукції України Книжковою палатою УРСР у “Літопису книг”). Це особливо важливо у зв'язку із затвердженням Кабінетом Міністрів України “Положенням про порядок визначення наукових об'єктів, що становлять національне надбання” (від 18 лютого 1997 р. за № 174), посиленою увагою до книжкових рідкостей з боку громадськості, турботою держави щодо збереження пам'яток історії та культури.

Історія бібліотеки тісно пов'язана не лише з долею людей, які в ній працювали, але й з долею сотень і тисяч книг, які поповнили фонд протягом її майже 70-літньої історії й обумовили унікальний характер її колекції рідкісних книг.

Академічна бібліотека, як книгозбірня навчальна і наукова, не ставила перед собою спеціального завдання з колекціонування раритетів, бібліофільські уподобання для неї не є основними. Головним її завданням було створення бібліотечного фонду для забезпечення наукової і навчальної діяльності професорсько-викладацького складу та студентів. Тому фонд рідкісних книг бібліотеки формувався завдяки копійчкій праці викладачів, з врахуванням того, що в Академії протягом довгого часу існувало книгознавче відділення і здійснювалась підготовка книгознавців вищої кваліфікації.

Фонд артефактних книжкових видань в бібліотеці ХДАК налічує понад 700 примірників, більшість з яких протягом довгого часу була невідома широкому загалу читачів. Бібліотека Академії не може змагатися за чисельністю зібраних в ній книжкових багатств з найбільшими вітчизняними і зарубіжними книгозбірнями. Наприклад, фонд відділу рідкісних і цінних видань Національної парламентської бібліотеки України складають понад 20 тис. одиниць збереження. Фонд відділу стародрукованих, рідкісних і цінних книг Державної історичної бібліотеки України налічує близько 19 тис. унікальних книг і періодичних видань, починаючи з XVI ст. до наших днів з різних галузей знань.¹ Фонд рідкісних видань та рукописів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г.Короленка налічує майже 50 тис. пам'яток, у тому числі понад 48 тис. прим. книжкових пам'яток і 1,7 тис. рукописів та інших архівних документів.²

За ознакою рідкості і цінності в крупних бібліотеках України створюються спеціалізовані фонди (відділи, сектори). Такими є відділи рукописних, стародрукованих та рідкісних книг Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, Львівської наукової бібліотеки ім. В.С.Стефаніка, наукових бібліотек Львівського, Одеського та Харківського державних університетів та ін. Тут збираються і зберігаються прижиттєві і рідкісні видання

діячів науки, техніки, культури, кращі зразки видань поліграфічного і художнього виконання, книги видатних типографів. З вичерпною повнотою комплектується українська національна книга (1574—1923 рр.). Весь фонд сформовано у колекції.³

Однак жодна навіть найкрупніша бібліотека не замінить інших книжкових зібрань, які історично сформувалися, оскільки не може бути повністю ідентичним їхній обсяг і склад. Тому має сенс вивчити історію, особливості формування, структуру, наповнення, склад фонду рідкісних і особливо цінних видань, що зберігаються в бібліотеці ХДАК, визначити їхню артефактну цінність.

Артефакт (від *lat. arte* — майстерність, мистецтво; *factus* — зроблений) — документ, що має особливу соціально-культурну та історичну значимість, не властиву документу (книзі) в цілому. Артефактні видання — це документні пам'ятки, що складають основу рухомих пам'яток. До них відносять, в першу чергу, пам'ятки писемності: рукописи, стародруковані книги, манускрипти, раритети, рідкісні писемні і графічні видання, кінофотофонодокументи і т.ін.

Основою віднесення документа до розряду артефактів (пам'яток) можуть служити зміст, матеріальна основа документа, особливі умови його побутування у зовнішньому середовищі. Такі документи мають особливу соціально-культурну та історичну цінність.

Змістовна (інформаційна) цінність документа, його особливе історичне, наукове, художнє, культурологічне і т.п. значення є основною ознакою, яка дозволяє віднести видання до числа артефактних. Крім змісту, критерієм артефактності може служити і матеріальна основа документа, його форма: папір, плівка, шрифт, фарба, спосіб запису і відтворення інформації, обкладинка, оправа, автор, рік, місце видання і т.ін. До артефактних відносять також документи за особливими умовами їх побутування у зовнішньому середовищі шляхом вивчення їхньої "долі" або "легенди" (термін архівознавства). Це може бути первісна належність відомому автору, певній колекції, зв'язок з історичними подіями, пам'ятними місцями і датами, наявність екслібрисів, позначок автора чи видатних осіб тощо.

Документний пам'ятник — це ціннісна категорія. За рівнем цінності прийнято розрізняти цінні, особливо цінні, унікальні і рідкісні документи. Цінний документ — це той, що має політичне, соціально-економічне, наукове, культурне значення і на підставі цього підлягає державному обліку та прийманню на державне зберігання. Особливо цінний документ — це цінний документ, який має для держави непересічне значення і який не можна замінити у випадку його втрати. Унікальний — це особливо цінний документ, який не

має собі подібних за інформацією, що міститься в ньому, та (або) за зовнішніми ознаками.⁴ Нарешті, рідкісний документ — це документ, що зберігся або випущений у відносно обмеженому числі примірників і має особливу художню, наукову, бібліографічну чи іншу цінність. Рідкісним може бути також примірник документа, що має неповторні позначки, що відрізняють його від останніх примірників тиражу (іменний, з автографом автора, особливо оправлений, учасник знаменних подій і т.ін.).

Проблема визначення артефактної цінності документа є однією з початкових, однак незважаючи на це, найменш розробленою. Більш-менш визначеним є поняття книжкового пам'ятника, яке об'єднує в собі кількісні та якісні ознаки рідкісної і цінної книги.

Фонд стародрукованих рідкісних і цінних видань складається з наступних груп документів:

- ◇ рукописні книги різних періодів;
- ◇ першодруки країн Сходу;
- ◇ манускрипти, інкунабули, палеотипи і т.ін.;
- ◇ західноєвропейські видання XVI—XVII ст.;
- ◇ видання XV—XVII ст., надруковані глаголицею і кирилицею;
- ◇ українські національні видання XVI ст. — першої чверті XIX ст., надруковані "гражданським шрифтом";
- ◇ прижиттєві і рідкісні видання творів класиків української, російської та світової науки, літератури і мистецтва, політичних, релігійних та громадських діячів;
- ◇ нелегальні, заборонені і конфісковані цензурою твори XVIII—XX ст.;
- ◇ видання, що є пам'ятками подій та епох великої історичної важливості (Парламентська республіка Скоропадського, Директорії, Б.Хмельницького, визвольна революція 1917—1920 рр., Велика Вітчизняна війна та ін.;
- ◇ заборонені і конфісковані цензурою твори суспільно значимого змісту;
- ◇ книги з автографами видатних громадських діячів, вчених, письменників;
- ◇ особисті бібліотеки відомих діячів науки і культури, а також значні в історико-культурному відношенні бібліофільські зібрання;
- ◇ видання, оформлені чи ілюстровані видатними художниками;
- ◇ видання в цінних художніх оправленнях;
- ◇ крапці мініатюрні видання і видання незвичних форм;
- ◇ видання, розмножені незвичним способом (гравіровані, літогравіровані, гектогравіровані, з тканинним текстом і т.ін.), надруковані на незвичних матеріалах (шовк, пробка, кольоровий папір);
- ◇ тематичні колекції, що традиційно склалися і пов'язані з історією установ-фондотримачів або з історією певної місцевості і т.ін.

Як бачимо, існує цілий ряд ознак, за якими видання може бути віднесено до зібрання стародруків, рідких і цінних книг. Виходячи з цього, провідні фахівці бібліотеки розпочали роботу щодо впорядкування колекції. Значну допомогу в цій складній роботі надає Алла Володимирівна Євтушенко – один з найкваліфікованіших фахівців в даній галузі, завідувача відділом рідкісних книг ЦНБ Харківського державного університету.

Одним з найцінніших експонатів зібрання є книга Іоанна Златоуста “Маргирит”, видана в Острозі в 1595 р. Друкована у дві фарби, вона є пам’яткою книжкового мистецтва періоду початку книгодрукування в Україні. Заслугує на увагу такий шедевр українського поліграфічного мистецтва, як “Анфологон”, виданий в 1619 р. в друкарні Києво-Печерської Лаври. Велике наукове значення має така пам’ятка стародруків, як “Ключ разумения” І. Галтовського – лаврське видання 1659 р. Тут автор до своїх проповідей приєднав один з перших теоретичних опитів науки красномовства. “Ключ разумения” – це найважливіша літературна та публіцистична пам’ятка епохи, видана тодішньою українською літературною мовою.

Збереглася у фондах бібліотеки ХДАК “Арифметика, сиречь наука числительная” Леонтія Магницького. Це видання 1703 р. вважається не лише кращим зразком книжкової продукції першого десятиліття XVIII ст., але й першим вдалим підручником з математики.

Цікавою знахідкою колекції стародруків в бібліотеці є перевидання рідкісної книги Каріона Істоміна “Букварь”, яка вперше була видана в 1694 р. Цей “Букварь” – цілногравіроване видання видатного майстра Леонтія Буїна, яке не могло в той час бути дешевим і популярним підручником. На думку фахівців, крім “Букваря” 1694 р., з тих же самих гравірованих дощок були відтиснуті інші примірники видання в кінці XVII – на початку XVIII ст.

У колекції книг “гражданського” друку XVIII ст. є цінна пам’ятка Гевара Антоніо “Золотые часы государей, по образу жития Марка Аврелия Севера...” 1782 р. видання. Слід відзначити, що в “Сводном каталоге русской книги гражданской печати XVIII века 1725—1800” серед фондотримачів цієї книги не названо жодної української бібліотеки.

Крім зазначених, у фонді зберігаються видання відомого книговидавця і книготорговця А. Ф. Маркса, який широко практикував випуск ряду безплатних додатків до свого журналу “Нива”. Серед них були твори видатних російських і зарубіжних письменників, які завдяки дешевизні видань, розповсюджувались по російській провінції великими тиражами. Серед найбільш відомих видань фірми А. Маркса – прекрасно оформлене видання 1899 р. “Фауст” І. В. Гьоте, а також “Потерянный рай и возвращенный рай”: “Поэмы с 50 картинками Густава Дорэ” Д. Мильтона (1859 р.) та ін.

Не лише історичну, але й літературознавчу цінність мають видання журналу "Современник", окремі випуски якого й досі зберігаються у фондах бібліотеки. Заснований О.С.Пушкіним, він після смерті поета видавався його друзями — П.Вяземським, В.Жуковським, В.Одоевським та ін. З 1847 р. журнал видавали І.Панасв і М.Некрасов. Саме ці томи журналу зберігаються в бібліотеці.

Перелік рідкісних і цінних книг, що зберігаються в бібліотеці ХДАК, можна було б продовжити, однак і цього достатньо, щоб зрозуміти, що у співробітників книгозбірні попереду серйозна копітка робота по обробці, систематизації й створенню належних умов зберігання книжкових пам'яток. Вже розпочато роботу по укладенню друкованого алфавітного каталогу, що виходитиме окремими випусками.

ЛІТЕРАТУРА

¹ В мире книжных сокровищ: Путеводитель / Гос. ист. б-ка УССР. — К., 1987. — 38 с.

² Лосієвський І.Я. Пам'ятки писемності та друку у фондах ХДНБ ім. В.Г.Короленка: до характеристики колекції // Документно-інформаційні ресурси ХДНБ ім. В.Г.Короленка: Зб. наук. ст. — Х., 1996. — Вип. 2. — С. 65.

³ Овчарук О.В. Рідкісні документи духовної спадщини України у фондах УНБ ім. В.І.Вернадського НАН України // Бібліотека у демократичному суспільстві: Зб. матеріалів. — К., 1995. — С. 112—114.

⁴ ДСТУ 2732—94 Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення. — Чинний від 1995—07—01. — К.: Держстандарт України, 1994. С. 12—13.